

УДК 748.5(477-87)
ORCID ID: 0009-0002-3663-8818
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-34-14>

Юрій Копанський

аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
iurii.kopanskyi@naoma.edu.ua

Науковий керівник – М. Селівачов, доктор мистецтвознавства, професор

ВІТРАЖ 1970–1990 РОКІВ НА ЗАКАРПАТТІ

Анотація. Мета – проаналізувати мистецькі здобутки закарпатських художників 1970–1990 років у сфері віражного виробництва, які вплинули на формування характерних рис і традицій мистецтва вітража міста Ужгорода Закарпатської області. **Методи дослідження.** У дослідженні використано методи художньо-стилістичного і порівняльного аналізу. **Результати.** У період становлення та розквіту монументального мистецтва ХХ ст. тематичні й декоративні вітражі не лише репрезентують матеріальну частину культурної спадщини України, але й, відповідно до власних концептуальних особливостей, стають невід'ємним художнім елементом міської архітектури. У 1970–1980 рр. на Закарпатті переважає авторське вирішення композиційних творів, а також пошук нових форм. Для цього періоду характерне послаблення політичного тиску на представників культури й мистецтва; відбувається розширення тематики монументальних творів, їхнього естетичного значення та принципів взаємодії з архітектурою. **Висновки.** Мистецтво вітража у творчості художників 1970–1990 рр. позначене широким спектром стилістичних вирішень і технологічних експериментів. Формується ціла плеяда талановитих митців, які були обмежені у виборі тем і творчих пошуках, проте знаходили нові художні засоби та способи вираження власних думок, опановували нові технології. У статті закладено основу розгляду та подальшого вивчення основних ознак і закономірностей створення вітражних композицій художниками Закарпаття.

Ключові слова: вітраж, монументальне мистецтво, радянське мистецтво, Ужгород, Закарпаття.

Yurii Kopanskyi

Graduate Student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
iurii.kopanskyi@naoma.edu.ua

Academic supervisor – M. Selivachev, Doctor of Art History, Professor

STAINED GLASS FROM THE 1970S-1990S IN TRANSCARPATHIA

Abstract. The purpose. The article analyzes the artistic achievements of Ukrainian Transcarpathian artists at the end of the 20th century in the field of stained glass production, which influenced the formation of characteristic features and traditions of Uzhhorod stained glass art. **Methods.** The research used the methods of artistic and stylistic analysis and comparative analysis. **Results.** During the period of formation and flourishing of monumental art of the 20th century. Thematic and decorative stained glass windows not only represent the material part of the cultural heritage of Ukraine, but also, according to their own conceptual features, become an integral artistic element of urban architecture. In the 1970s and 1980s, Transcarpathia was dominated by the desire for an author's solution, the search for new compositional forms. This period is marked by the reduction of political pressure on representatives of culture and art, the expansion of the subject of monumental works, its aesthetic significance and the principles of interaction with architecture. **Conclusions.** The art of stained glass in the work of artists of the 1950–1990s is characterized by a wide range of stylistic solutions and technological experiments. Even then, a whole galaxy of talented artists was formed, who were limited in their choice of topics and creative pursuits, and still found the opportunity to look for new artistic means and ways of expressing their thoughts, master new technologies. The article lays the basis for consideration and further study of the main features and regularities of the creation of stained glass compositions by Transcarpathian artists.

Key words: stained glass, monumental art, soviet art, Transcarpathia.

Постановка проблеми. У статті проаналізовано мистецький здобуток закарпатських художників у сфері вітражного виробництва, які вплинули на формування таких характерних рис і традицій художньо-образних вирішень, як: умовне зображення образів, символічність і декоративність композицій, локальність кольорових вирішень. У період становлення та розквіту монументального мистецтва ХХ ст. тематичні й декоративні вітражі не лише репрезентують матеріальну частину культурної спадщини Закарпаття, але й, відповідно до власних концептуальних особливостей, стають невід'ємним художнім елементом міської архітектури. Зважаючи на тенденцію до зменшення кількості ужгородських вітражів, важливим сьогодні є висвітлення питання їхнього збереження і розвитку на Закарпатті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Темі творчості закарпатських художників, що працювали у техніці вітража, не присвячено практично жодних мистецтвознавчих досліджень. До теми вітражного виробництва України зверталися такі дослідники, як І. Гах, Р. Грималюк, Б. Задорожний, М. Радомський, О. Самойленко, З. Чегусова та інші. Вагомим внеском у вивчення західноукраїнського вітражного мистецтва є праця української мистецтвознавиці Р. Грималюк «Вітражі Львова» (2004 р.).

Мета статті – аналіз творчості вітражистів Закарпаття 1970–1990 років.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво кожної епохи тісно пов'язане з національною культурою й історичними умовами, з рівнем духовного життя суспільства. Радянське монументальне мистецтво розвивалося на основі ленінських ідей про його значення і роль у житті суспільства, ідей, які знайшли своє втілення, зокрема, у так званому ленінському плані монументальної пропаганди [1, с. 10]. За понад 70 років радянське монументальне мистецтво нагромадило значну й різноманітну спадщину, багату жанрами, творчими манерами, образним ладом, зокрема й у галузі вітража.

На зміну тематики, колірної гами і психологізму вітража впливає дух епохи, що неодмінно позначається на процесах становлення мистецьких цінностей у суспільстві, адже вітраж – це не лише контур і колір, але й синтез художніх прийомів та стилістичного спрямування. Жанрова специфіка і філософський аспект мистецько-світоглядних дискурсів – це невід'ємна частина композиційного складника. Саме тому необхідно визначити та

розкрити художні особливості, що на тлі міської архітектури підкреслюють культурне значення вітражних композицій ХХ століття.

Вітраж радянської епохи не наслідує чи копіює середньовічні традиції. Він характеризується модернізацією й оновленням вітражної техніки та розвивається у руслі загальних тенденцій і напрямів радянського мистецтва. Вітраж може набувати надзвичайно сильного ідейного й емоційного звучання, не тільки мати ілюстративний характер, але й розкривати певні ідеї, виражати узагальнену в алегоричній формі сутність буття. Усі ці властивості можуть слугувати для створення художніх образів, необхідних для гуманізації функціональної, пластично маловиразної архітектури епохи соціалістичного реалізму. Але, своєю чергою, характер індустріальної архітектури з її вільною просторовою системою, лаконічністю форм, великими площинами застосування створив сприятливі умови для активного застосування вітража [2, с. 11].

Початок 1950-х років ХХ ст. – це період поширення вітражного мистецтва в Україні. Раніше цей вид монументального мистецтва не розвивався, за винятком західних регіонів, де його існування пов'язане з розповсюдженням готичної архітектури.

У 1970–1980 роках стає відчутним прагнення до авторського підходу та пошуку нових форм композиції вітражів. Для цього періоду характерна стабільна політична ситуація, а також зменшення тиску на мистецтво і культуру. Тематика монументальних вітражів розширилася, що дало змогу відкрити нові можливості для індивідуального вираження та взаємодії з архітектурою. У вітражних композиціях використовувались образи та мотиви, пов'язані з українською культурною спадщиною і фольклором, з елементами народного мистецтва та художніми прийомами, що відповідали національному стилю у монументальному мистецтві. Колірна гама вітражів відображала притаманну народному мистецтву контрастність і насиченість, а формальне вирішення композиції було побудоване на елементах національного мистецтва [3, с. 144].

Для вітражного мистецтва 1980–1990-х рр. характерне велике розмаїття стилів і технологічних експериментів. Вітражні твори цього періоду вирізняються своєю вишуканістю. Художники-вітражисти знаходили нові способи досягнення пластичності, художньої виразності, гармонійного світло-тонового та колористичного вирішення відповідно до

вимог того часу. Монументалісти у професійній діяльності часто синтезували технології різних видів монументального мистецтва (мозаїка, рельєф), що збагатило творчість митців-вітражистів новими художніми формами і завдяки чому з'явилися нові пластичні риси та засоби формоутворення монументального скла [3, с. 74].

Одним із регіональних осередків мистецького життя Закарпаття за радянських часів був Закарпатський художньо-виробничий комбінат Художнього фонду УРСР. Саме тоді сформувалася ціла плеяда талановитих художників, які вже освоїли техніку монументальної мозаїки, натомість із вітражами працювали одиниці. Відомим на Закарпатті виконавцем вітражних робіт того часу був В. Кузнецов, котрий втілював у життя мистецькі ідеї, ескізи-задуми таких видатних митців, як Н. Кирилов, П. Гулин, М. Саніч, Л. Корж-Радько, А. Дунчак, В. Приходько, М. Медвецький, І. Ілько та інші [4]. Зауважимо, що 1980–1990 рр. — це найбільш плідний період у мистецтві вітража.

У нашій статті проаналізовано мистецькі здобутки закарпатських художників у сфері вітражного виробництва, їхній вплив на формування характерних рис і традицій мистецтва вітража у місті Ужгороді. У контексті вищесказаного важливо зауважити невинне зменшення кількості ужгородських вітражів, а тому нагальним є акцентування уваги на питаннях збереження і розвитку вітражного мистецтва. Так, на жаль, не зберігся надзвичайно цікавий і оригінальний вітраж заслуженого художника УРСР М. Медвецького «Історія залізниці» (1990), який знаходився у приміщенні залізничних кас на вул. Льва Толстого в Ужгороді.

Вітраж «Космічна ера», створений закарпатським художником А. Дунчаком (1980), належить до мистецтва часів тоталітаризму з панівним методом соціалістичного реалізму.

Ця робота є виразним організуючим центром головного простору будівлі аеропорту в місті Ужгороді. Тут він виконує функцію стіни заднього фасаду, є гарним акцентом в інтер'єрі вестибюлю першого і фойє другого поверхів. Декоративне зображення утворене з трьох вертикальних площин, які розділені на десять рівних секцій, що не заважає цілісному сприйняттю вітража. Необмежена пластика його ліній дає змогу органічно вписувати віконні модулі в архітектурний простір. Автор звертається до декоративних засобів у створенні художніх образів, знаходить авторське трактування форм. Напружену міць руху

підсилюють і лінійний спосіб побудови людських постатей, і співвідношення контрастних кольорів. Для формального вираження сюжету митець використовує символи досягнення науково-технічного прогресу у сфері освоєння космосу. В основу твору закладена тема нестримного прагнення людини до чогось нового, до високих мрій.

Динамічну структуру композиції утворюють виразні силуети космонавтів у верхній частині вітража, виконані в насичених спектральних кольорах — синьому і червоному, які добре прочитуються на світлому нейтральному тлі, контрастують з ним і водночас створюють певну цілісність композиції. Центром твору слугує зображення космічного корабля. У нижній частині автор зображує людину в образі міфологічного героя Ікара, який летить на механічних крилах. Доповнюють зображення стилізовані форми найпершого літака, парашута, ракети. Вітраж умовно розділений на дві частини, але об'єднаний однією сюжетною лінією еволюційного шляху польотів людини.

Зображення формуються контурами свинцю і легким штриховим розписом. Емоційне звучання підсилює колорит з його тонкою гармонією чистих спектральних червоних, синіх, прозорих, гарячих жовто-оранжевих та зелених кольорів. Художник вдало використав засоби для втілення творчого задуму: це і рисунок, і колірні співвідношення, що надає цьому монументальному творові неабиякої художньої цінності [5, с. 47].

Вітраж «Життя» (1981), виконаний народним художником України І. Ільком, прикрашає вестибюль другого поверху будинку студентського Центру дозвілля «Ювентус» (в минулому кінотеатр «Комсомолец»). Серія з дев'яти окремих вітражних вікон, кожне з яких містить окрему сюжетну фігуративну композицію, об'єднана темою людського буття. Виразності вітражним творам надає контраст кольору і форм. Частини вітражного твору — умовно їх назвемо «Дерево життя», «Праця», «Будівництво», «Промисловість» — побудовані на основі статички. Натомість частини «Під водою», «В космосі», «Спорт», «Музика», «Кіно» побудовані за принципом динаміки. У всіх вітражах представлено широке розмаїття художніх образів, сюжетних сцен, які зливаються в єдину картину життя.

Можемо припустити, що центральна частина вітражної композиції «Життя» є авторською інтерпретацією художніх образів творів представників школи М. Бойчука, що прагнули

до створення нового стилю у мистецтві на основі національних традицій [3, с. 117]. «Характерні сцени використано у живописних творах Т. Бойчука «Жінки біля яблуні» (1920), М. Рокицького «Біля яблуні» (1928 р.) та інших» [3, с. 118]. У формуванні загального естетичного враження важливу роль відіграє узагальнене трактування силуетів жінок, які символізують народження, виховання, збір урожаю. Також сюжетний зміст твору доповнює образ хлопчика із синіми птахами — символ щастя, істини, добра.

Образотворча мова І. Ілька відзначається загостреною декоративністю із властивою їй узагальненістю й символічністю зображуваних об'єктів та форм. Важливу роль у створенні ефекту декоративності творів відіграє виразність природної фактури матеріалів і властивих їм особливостей пластичної форми, організації лінійних ритмів, кольорових плям. У кожній окремо взятій частині художник по-різному вирішує світло-кольорові і просторові завдання. Усі символістичні елементи розміщує по центру вікна та виділяє їх за допомогою контрасту насичених кольором постатей і білого тла. Вітраж І. Ілька «Життя» дає змогу простежити загальні тенденції розвитку вітражного мистецтва другої половини ХХ ст. на Закарпатті.

Особливої уваги заслуговують твори заслуженої художниці України Л. Корж-Радько. До її творчого доробку входить низка декоративних вітражних полотен з характерним оригінальним композиційним вирішенням — міцно побудованими формами, цікавими за змістом і дуже різними за стилем. Більшість із них розташовані в громадських та сакральних будівлях Закарпаття, зокрема Ужгорода, але деякі знищені і залишилися лише на світлинах та проєктах авторки. Прикладом втраченого вітража є складна об'ємно-просторова робота «Історія аерофлоту» 1986 року.

Низка монументальних вітражів, виконаних мисткинею у цей період, вирізняється прагненням до художньо-образних узагальнень, символізму та метафори.

Так, вітраж-триптих «Від алхімії до атому» (1980, знаходиться в Ужгородському національному університеті, на фізичному факультеті) відображає найбільш актуальну на той час тему новітніх досягнень науково-технічного прогресу, чітко й ритмічно закомпонований у три арокні прямокутні форми. Центральну частину вітражного ансамблю визначає середня композиція, побудована на асоціативних плямах, символах, знаках. Двома боковими частинами авторка доповнює художній образ, зображуючи стилізовані фігури вчених. Основу художньої

виразності твору становить орнамент із динамічних ліній і кольорових абстрактних площин. Символічності образотворчому звучанню вітража надає колір. Для цього автор використовує контрастне поєднання холодного білого з напруженим червоним.

Робота «Видатні лікарі України» (1989) — складний для виконання розписний вітраж, що також виконаний для Ужгородського національного університету (медичний факультет). Ця робота вирізняється особливим стилістичним прийомом і нагадує скоріш графічний твір, аніж вітраж. У центральній частині зображено три постаті відомих на той час лікарів і майстерно відтворено їхню індивідуальність. За основу взято нейтральний білий колір з деякими акцентами червоного. Вправність авторки в графічному рисунку, в умінні органічно поєднувати площинне зображення з об'ємним трактуванням образів виявилася в оригінальному трактуванні вітража. Особливої уваги заслуговують такі вітражі, як «Весільний обряд» (1983, знаходився у приміщенні по вулиці Льва Толстого в місті Ужгороді), та серія «Балади Карпат» (шість вітражних композицій) в санаторії «Сонячне Закарпаття». В основі сюжетів цих творів лежить прагнення заглибитись у фольклорний пласт національної культури. Тут яскраво виявлені ознаки закарпатського народного мистецтва. Фігуративні сюжети наповнені такими рисами монументального мистецтва, як декоративність, образність, святковість світосприйняття. У своїй роботі для створення інтерпретацій народних мотивів митець застосовує такі художні засоби, як стилізація фігур, симетрія у структурі зображень, колірний та тональний контрасти. До більш абстрактного трактування Л. Корж-Радько звертається у вітражі, який знаходиться в приміщенні художньої школи на площі Ш. Петефі міста Ужгорода. Вітраж зібраний з багатьох ромбоподібних шматочків скла синьо-блакитних відтінків, з вкрапленнями контрастних оранжевих акцентів. Колірне напруження зосереджене в центрі, поступово згасає донизу, де з'являються світло-коричневі і прозорі скельця. Вертикальні ритми скляних фрагментів, їхні світлотіньові та колірні співвідношення формують композиційну структуру полотна. Головна увага зосереджена на асоціативному сприйнятті творів, що надає їм символіко-метафоричного сенсу.

Інший декоративний вітраж «Осінній сад» виконаний для ресторану «Леанка» в смт Середнє Закарпатської області. Сюжет його композиції побудований на основі інтерпретації природного мотиву. Дві арки, обплетені виноградною лозою, утворюють

композиційний центр вітража. Зображення побудоване за допомогою ритмічних чергувань і повторів стилізованих листочків. Відтінки теплих і гарячих кольорів у контрастному поєднанні з протилежним синім забезпечують певну колористичну єдність твору, викликаючи емоційно-чуттєві асоціації.

У контексті нашого дослідження також варто звернути увагу на нові для того часу й цікаві форми, що з'явилися у вітражах Н. Кирилової та П. Гулина. Художники-графіки з нетрадиційними поглядами на естетичні можливості матеріалу у 1980-х роках спільно створили своєрідний художньо-образний вітраж на тему «Народні оповідання» для Музею народної архітектури та побуту, а також вітраж для дитячого садка № 39 в Ужгороді. У композиції цих вітражів простежується звернення до народних традицій з їхнім багатством орнаментальних ритмів і кольору. Працюючи над спільним проектом, художники виробили власну систему образів. Вітраж «Народні оповідання» складається із семи вікон, побудованих на основі символічного узагальнення традиційних народних звичаїв, моментів людського буття. Художники використали принцип незамкненої композиції, акцент зроблено на грі контрастних форм і кольору та ритмічному розташуванні плям. Вітраж створює відчуття святковості, внутрішнього багатства і краси життя людини. Окрім декоративної функції, вітражі виконували й освітлювальну, яка наразі відсутня через реконструкцію будівлі.

Інший вітраж — для басейну дитячого садка — наповнений стилізованими елементами, що асоціюються з навколишнім світом. Динамічні структури утворюють абстраговані форми природних мотивів, ритмічно переплетені зі стилізованими фігурами жінок. Для зображення персонажів художники використовують власну образну мову, авторські стилістичні прийоми формотворення. Присутнє також своєрідне трактування кольору. Особливого звучання творам художників додає наявність у них виразних національних ознак.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Художники, які жили і творили в період радянського тоталітаризму, були обмежені у виборі тем і творчих пошуках, однак шукали нові художні засоби і способи вираження своїх думок, освоювали нові технології. Отже, можемо стверджувати, що всі вітражні сюжетні композиції закарпатських художників радянського періоду, виконані за класичними технологіями, вражають своєю естетикою, композицією, колористикою й художньо-образним вирішенням. Створені ними декоративні твори надавали індивідуальних рис архітектурним проектам, підкреслювали функціональне призначення будівлі, відігравали важливу роль у формуванні загальної архітектурної естетики.

У статті закладено основу для розгляду та подальшого вивчення основних ознак і закономірностей створення вітражних композицій художниками Закарпаття.

Список використаних джерел

1. Говдя П. Черкаський меморіал. *Образотворче мистецтво*. Київ, 1978. Вип. 3. С. 10–12.
2. Чегусова З. Сучасний український вітраж. *Образотворче мистецтво*. Вип. 4. Київ, 1978. С. 11–15.
3. Самойленко О. Вітраж київських митців другої половини ХХ — початку ХХІ століття: типологія, художньо-стильові особливості : дис.... канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Львів. нац. акад. мистецтв. Львів, 2018. 372 арк.
4. Нікітчук О. Майстер і майстерня. Володимир Кузнєцов. URL: <https://www.facebook.com/Brovdi.Art/posts/526902497647886/> (дата звернення: 03.01.2023).
5. Копанський Ю. Космічна ера. *Десяті Платонівські читання* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Київ : Гельветика, 2023. С. 47–48.

References

1. Hovdia P. (1978). Cherkaskyi memorial. [Cherkasy Memorial] *Obrazotvorche mystetstvo* [Finearts] 3, Kyiv, 10–12 [in Ukrainian].
2. Chehusova Z. (1978). Suchasnyi ukrainskyi vitrazh. [Modern Ukrainian stained glass]. *Obrazotvorche mystetstvo* [Fine arts] 4, Kyiv, 11–15 [in Ukrainian].
3. Samoilenko O. (2018). Vitrazh kyivskykh myttsiv druhoi polovyny XX — pochatku XXI stolittia: typolohiia, khudozhno-stylovi osoblyvosti [Stained glass by Kyiv artists of the second half of the 20th and early 21st centuries: typology, artistic and stylistic features]. (Dys. kand. Mystetstvoznnavstva). Lviv [in Ukrainian].
4. Nikitchuk O. Maister i maisternia. Volodymyr Kuznietsov [Master and his studio. Volodymyr Kuznietshov] URL: <https://www.facebook.com/Brovdi.Art/posts/526902497647886/>
5. Kopanskyi Y. (2023). Kosmichna era [The space age], Platonivski chytannia. Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv : Helvetyka, 47– 48 [in Ukrainian].

Подано до редакції 07.01.2023